

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/67683>

Please be advised that this information was generated on 2021-06-15 and may be subject to change.

PORTRET VAN EEN PROCESSIE DE DOCUMENTAIRE *HEILIGE ROSA* VAN HANS HEIJNEN¹

MARIT MONTEIRO EN CHRIS DOLS

Jaarlijks trekken meer dan duizend mannen, vrouwen en kinderen op de laatste zondag van augustus mee naar de kapel van Sint Rosa op de Kollenberg, aan de rand van het Limburgse Sittard. Deze Sint-Rosaprocessie bestaat al honderden jaren. Achter de schermen van deze processie en in de stad Sittard, die het decor ervan vormt, is in de loop van de tijd veel veranderd. Voor veel katholieken uit Sittard en omgeving is deze dag, gevuld met aandachtige gebeden en gezangen en omgeven door wierook, een hoogtepunt in het jaar. Maar voor anderen is deze religieuze manifestatie vooral een interessant decor voor meer wereldlijk vertier en vermaak.² Zittend op terrasjes, onder het genot van een hapje en een drankje, aanschouwen zij de eeuwenoude traditie. Voor hen is de dag van de processie er vooral een vol historisch entertainment, te vergelijken met een uitje naar een historisch themapark, maar dan goedkoper. Tekenend voor deze situatie is dat de naam 'Rosa' velen eerder doet denken aan de gelijknamige kermis dan aan de eeuwenoude processie.³ Regisseur Hans Heijnen heeft deze paradox op haarscherpe wijze vastgelegd in de documentaire *Heilige Rosa* (2005). De Nederlandse Programma Stichting (NPS) zond deze documentaire uit op 1 februari 2006 en hij was nogmaals te zien tijdens het Nederlands Film Festival in oktober van datzelfde jaar in Utrecht.⁴ Vlak daarna was Hans Heijnen te gast op de Radboud Universiteit Nijmegen in het kader van de Week van de Geschiedenis rond het thema 'geloof en bijgeloof'. Wij vroegen hem naar zijn motivatie om deze documentaire te maken.⁵ In deze bijdrage belichten we eerst de paradoxale rol van bedevaarten en processies zoals die ter ere van Sint Rosa. Het proces van ontkerkelijking, dat zich onder katholieken sinds de jaren 1960 aftekent, ging in de jaren 1980 en 1990 samen met een revival van bedevaarten en processies. Heijnen laat met zijn documentaire zien dat voorzichtigheid geboden is met de interpretatie van deze opleving. De tweede paragraaf biedt een historisch overzicht van het ontstaan en de ontwikkeling van de Sint-Rosaprocessie. In de derde en de vierde paragraaf gaan we nader in op de documentaire, de hoofdpersonen en de ambities van de documentairemaker.

NEDERLAND GELOOFT ... IN WAT?

In 1997 hebben de godsdienstsociologen Joep de Hart en Jos Beckers voorspeld dat in 2020 73% van de Nederlandse bevolking buitenkerkelijk zal zijn.⁶ Anno 2007 is 60% van de Nederlanders buitenkerkelijk.⁷ Opmerkelijk genoeg is in de afgelopen tien jaar het aantal Nederlanders dat zich gelovig noemt, gedaald van 67% naar 62%. Er is dus niet alleen sprake van een verzwakking van de band met traditionele vormen van kerkelijkheid, maar ook van

een daling van gelovigheid. De secularisering gaat door en religieus Nederland is onoverzichtelijk, zo kunnen de conclusies van het jongste onderzoek *God in Nederland 1996-2006* worden samengevat, die op 14 april 2007 zijn gepresenteerd.⁸ Dat er relatief veel gelovigen, maar weinig 'kerkelijken' in ons land zijn, illustreert de innerlijke distantie die vele Nederlanders sinds de jaren 1960 hebben ontwikkeld ten opzichte van de kerk waarin zij misschien nog wel geboren zijn, maar uiteindelijk niet zijn gebleven. Volgens de cijfers van het Katholiek Sociaal Kerkelijk Instituut (KASKI), die tot en met 2005 zijn bijgewerkt, telde ons land eind van dat jaar ruim 4,4 miljoen katholieken, 27% van de bevolking (tegenover 31,7% in 2000). Het merendeel van hen gaat niet regelmatig naar de kerk en dat verklaart ook waarom de opgaven van mensen zelf een veel lager percentage laat zien, namelijk 16%.⁹ Tussen 1995 en 2000 halveerde het aantal kerkbezoekers van ruim 800.000 naar ruim 400.000, tussen 2000 en 2005 nam dit aantal nog eens af met bijna 100.000.¹⁰ Of deze relatieve vertraging erop wijst dat de leegloop van de kerk afvlakt, zoals de bisschoppen hopen, is echter de vraag.¹¹ Interessant is dat zich een nieuwe 'harde kern' van katholieken aftekent, die deels bestaat uit vrouwen en mannen uit de leeftijdscategorie tussen de achttien en de dertig, deels uit zestigplussers.¹²

Hoewel het merendeel van de Nederlanders buitenkerkelijk is, wijzen cijfers uit dat anno 2004 maar liefst 43% van de Nederlanders in wonderen gelooft (tegenover 31% in 1991). Ook het aantal mensen dat gelooft in een leven na de dood, is sinds 1985 gestegen van 27% naar 37% in 2002 en 40% in 2006.¹³ Dat er een hemel bestaat, geloofde in 1985 nog maar 18%, terwijl dat tegenwoordig voor 25% een gegeven is waar men zich aan vasthoudt. Deze gegevens illustreren bovenal dat het proces van secularisering, dat de geschiedenis van de twintigste eeuw tekent, bijzonder grillig verloopt. Het failliet van de seculariseringsthese, een product van het Verlichtingsdenken, wordt door (religie)historici onderkend.¹⁴ Geloof blijkt wereldwijd een ankerpunt voor individuele en collectieve identiteiten die onder druk komen te staan door economische schaalvergroting, globalisering, gewapende conflicten en internationale politieke verhoudingen. Politiek gemotiveerd religieus radicalisme wereldwijd en christelijk gemotiveerde politiek in de Verenigde Staten vormen in dit opzicht de uitersten van een breed spectrum.

In Nederland tekent zich, net als in andere West-Europese landen, voor de christelijke kerkgenootschappen een ontkoppeling af van kerken als instituten enerzijds en de vormen die religie in de hedendaagse samenleving aanneemt anderzijds. De opleving van bedevaarten en processies in de jaren 1980 en 1990 illustreert dit. Onlangs kon de zeshonderdste bedevaartplaats toegevoegd worden aan de inventarisatie van Nederlandse bedevaartplaatsen, die vanuit het P.J. Meertens-instituut wordt gecoördineerd.¹⁵ Deze opleving ging en gaat doorgaans gepaard met een rijke 'invention of tradition' en weerspiegelt nu eens een behoudend katholicisme, dan weer een pluralistische geloofsbeleving. Beide elementen zijn herkenbaar in de Sittardse Sint-Rosaprocessie.

DE SITTARDSE ROSAVERERING

De wortels van de Sittardse Rosaverering liggen in de zeventiende eeuw.¹⁶ De verering van de Peruaanse dominicanes Rosa van Lima (1586-1617) werd vooral door de plaatselijke dominicanengemeenschap, die voor de stad van groot belang was, gestimuleerd.¹⁷ Maar de Rosaverering kreeg in Sittard pas echt voet aan de grond toen in 1668, enkele weken nadat

Heilige Rosa, stadspatrones van Sittard (Stadsarchief Sittard-Geleen).

Rosa van Lima zalig was verklaard, een ernstige dysenterie-epidemie de stad een zware slag toebreacht.¹⁸ Het stadsbestuur besloot de zalige Rosa van Lima tot beschermvrouwe tegen besmettelijke ziekten en tevens tot stadspatrones uit te roepen. De inwoners van Sittard beloofden haar feestdag, de laatste zondag van augustus, elk jaar opnieuw te vieren. Een traditie was geboren. Om deze traditie kracht bij te zetten werd in 1675 de Sint-Rosakapel op de Kollenberg gebouwd, die tot op de dag van vandaag het middelpunt van de verering is. Een belangrijk onderdeel van de verering werd de jaarlijkse Sint-Rosaprocessie.

De Sittardse devotie tot de Heilige Rosa kende zowel pieken als dalen. Tot aan de Franse tijd was zij populair. Deze populariteit is terug te voeren op diverse besmettelijke ziekten die de stad, met name tussen 1777 en 1779, teisterden. In de Franse Tijd nam de verering iets af. Vanaf 1866, toen er in Sittard een cholera-epidemie heerste, leefde de verering weer langzaam maar zeker op. Waar in het jaar 1875 het tweehonderdjarig bestaan van de Sint-Rosakapel tamelijk ingetogen werd gevierd, werden de jubilea in 1925, 1950 en 1975 (jaren waarin de kapel respectievelijk 250, 275 en 300 jaar oud was) juist uitbundig gevierd. In 1950 werd de belofte van verering bovendien hernieuwd door de toenmalige burgemeester Coenders. Tot op de dag van vandaag leeft de voorliefde voor 'ut maedje van Zitterd' (het meisje van Sittard) voort, met nog altijd als hoogtepunt de jaarlijkse processie die op de laatste zondag van augustus door de Sittardse straten trekt.

In 1968 klonk voor het eerst een protest dat de processie door de feestelijke omlijsting haar oorspronkelijke religieuze karakter had verloren. Volgens enkele parochianen was de processie verworpen tot een 'historische optocht', die enkel en alleen in het teken stond van een 'folklorisch-traditioneel-chauvinistisch doel' en weinig meer te maken had met geloof. Hoeveel was er in de processie nog te proeven van de spontane en oprechte devotie tot de Heilige Rosa van weleer? Was zij geen schijnvertoning geworden? Het zijn vragen die ook regisseur Hans Heijnen, vooral impliciet, aansnijdt in zijn documentaire. In 2006 is in Sittard een verhitte discussie ontbrand over de vraag of het 'Sint' niet beter achterwege kon blijven bij het jaarlijkse festijn.¹⁹ Dat was al omgedoopt van Sint-Rosa-Feesten tot Sint-Rosafestival. Die strijd om het woordje 'Sint' illustreert het punt dat Heijnen met zijn documentaire probeert te maken: gaat het om geloof of om folklore en vermaak?

THE MAKING OF SINT ROSA

Hans Heijnen studeerde politicologie aan Katholieke Universiteit Nijmegen, zoals de RU toen nog heette. In 1981 stapte hij over naar de Filmacademie in Amsterdam. Na zijn afstuderen in 1985 schreef hij diverse speelfilmscenario's. Vanaf 1988 werkte hij als freelance-documentairemaker voor de NOS/NPS en de VPRO. Zijn werk is diverse malen onderscheiden. In 1996 kreeg hij het Gouden Kalf voor zijn documentaire oeuvre.

Heijnen doet het voorbereidende onderzoek voor zijn documentaires het liefst zelf en voelt

Regisseur Hans Heijnen op locatie in Coober Pedy, Australië (Particulier Archief Hans Heijnen).

zich, afhankelijk van het onderwerp, soms een historicus. Hij kiest vertrouwde, maar ook exotische locaties, zoals voor *Walgett War* (1999/2000), een korte film over een kleine gemeenschap in Australië waarin blanken zich benadeeld voelen ten opzichte van de Aboriginals die getalsmatig in de meerderheid zijn. In 1997/1998 produceerde hij een lange documentaire getiteld *Bokken en geiten* over de rivaliteit tussen twee harmonieën die tot de wereldtop behoren, uit hetzelfde Limburgse dorpje Thorn van 2.500 inwoners. Opmerkelijk is zijn voorliefde voor thema's en locaties die iets met geloof te maken hebben. Zo ook *Heilige Rosa*. Gevraagd naar zijn motivatie om deze documentaire te maken, vertelt Heijnen:

'Het viel mij op als ik in Sittard kwam (...), waar mijn ouders en familie wonen, dat ik dan, in tegenstelling tot Maastricht, nog heel veel nonnen op straat zag lopen. Je zag dat veel mensen nog voor de lol naar de kerk gingen. Niet zozeer uit geloofsovertuiging, maar om te kijken hoe mooi de basiliek er weer bij stond, zo met Kerstmis. (...) Op een zondag was ik er toevallig en zag ik de Rosaprocessie, en toen kreeg ik ook meteen het idee dat er eigenlijk qua uiterlijk niks veranderd was in al die jaren. Dat intrigeerde mij: waarom dat in Sittard nog op de een of andere manier zo krampachtig werd vastgehouden.'

In zijn documentaire brengt Heijnen een kleine groep Sittardse katholieken in beeld die ervoor zorgt dat tradities als de Sint-Rosaprocessie in stand blijven. Onder hen is de acoliet Jacques Pfenning. Hij geeft leiding aan een aanzienlijke groep van acolieten, onder wie ook

zijn eigen zoon. Pfenning's vervulde tijdens de voorbereidingen een sleutelrol voor Heijnen, omdat hij alle geestelijken en hun voorgangers kent en heeft meegemaakt. Ruim driekwart jaar voordat de opnamen voor de documentaire begonnen, had Heijnen een gesprek met hem. Deze fase bestempelt hij als 'research':

Je gaat gewoon eerst met al die mensen praten en kijken. Dan schrijf je een scenario. Globaal, in zoverre je een script kan schrijven over iets dat zich nog in de werkelijkheid moet afspeelen. (...) Dan weet je wel zo ongeveer wat je wilt hebben, waarnaar je op zoek bent. En dat probeer je steeds te filmen.'

Bij Pfenning's bespeurde hij in eerste instantie een aarzeling om mee te werken. Pfenning's heeft dat later, toen de opnamen in volle gang waren, beaamd. Het was niet de eerste keer dat er opnames door cameraploegen gemaakt werden, maar die lagen in zijn beleving eerder in de sfeer van het 'aapjes kijken'. Vanaf het moment waarop hij merkte dat Heijnen een serieuze documentaire wilde maken, werkte hij enthousiast mee. De fragmenten van persoonlijke gesprekken met Pfenning's zijn bijzonder omdat hij hierin openhartig vertelt over zijn geloofsleven, zijn verhouding met God en de relatie met de plaatselijke geestelijken. Praten met God doet hij wel ('Ich kal waal mit Hem'), maar biechten niet. Als acoliet kent hij immers al die priesters zo goed, dat dit zijns inziens afbreuk doet aan het privé-karakter van de biecht.

Met Pfenning's praat Heijnen in het lokale dialect, dat in de documentaire wordt onder-titeld. Heijnen heeft daar bewust voor gekozen. Bij zijn film over de harmonieën in Thorn had hij al gemerkt dat het lokale dialect 'de taal van de emotie' is, waardoor de afstand tussen de maker van de documentaire en de mensen die hij in beeld brengt, zo klein mogelijk kan worden gehouden. Wie de documentaire kent of deze gaat bekijken, zal zien dat de aanwezigheid van de camera ook van invloed is op de houding van de hoofdpersonen. De jonge en ambitieuze kapelaan Krewinkel lijkt gedurende de film steeds meer in zijn rol te groeien. Hij doet zich gelden als een 'hardliner' binnen de kerk, die liever zou kiezen voor een kleine kerk vol vurige gelovigen dan voor een grote kerk met lauwe volgelingen. We zien hem in de documentaire verwoede pogingen doen om de communicantjes in spe een instant heropvoeding te geven ('doe je pet af, wees eens stil') tijdens de generale repetitie van de viering van de eerste communie. Over het geroezemoes in de kerk, gevuld met ouders en grootouders die met digitale foto- en videocamera's de ceremonie vastleggen, beklagt hij zich tijdens het overleg van de pastores. Dat vindt wekelijks plaats onder leiding van deken Van Rens. Die is bepaald niet gecharmeerd van zijn jonge collega, zo blijkt uit een onthullend stukje film van Heijnen, waarin de kijker zich een vlieg op de wand van de pastorie waant. Er ontspint zich een discussie over de vervanging van vitrage, die de (machts)verhoudingen tussen deken en kapelaan scherp in beeld brengt. Heijnen leidt de scène in met het droge commentaar dat Krewinkel naar Maastricht zal verhuizen en dat de deken daar niet zo rouwig om is.

Deze scène heeft Heijnen zelf verrast. Hij had niet verwacht dat de betrokken priesters zo open zouden zijn. Hij schrijft dit toe aan het feit dat hij gedurende de twintig opnamedagen vrijwel voortdurend heeft meegelopen, waardoor degenen die hij in beeld bracht, zich steeds minder bewust waren van zijn aanwezigheid. De genoemde scène laat zien dat dit hem hier gelukt is.

Desgevraagd liet Heijnen weten dat hij van geen van beiden, Krewinkel noch Van Rens, bezwaren heeft gehoord over deze scène. Heijning's beleid is om in principe nooit iets te

verwijderen. Soms maakt hij vooraf afspraken met mensen over wat wel of niet gevraagd mag worden. Heel soms stellen mensen de eis om de ruwe versie van de documentaire te mogen zien om deze te kunnen controleren op de juistheid van feiten. In dit opzicht is Heijnsens werkwijze vergelijkbaar met die van een historicus die bijvoorbeeld met mondelinge bronnen werkt.

GEDIFFERENTIEERD BEELD

Heijnen brengt de paradox van de secularisering met verschillende soorten uitgekende beelden op een gedifferentieerde manier in kaart. Zo zien we hoe druk het is in de Sittardse Sint-Petruskerk voor de plechtigheid van de Eerste Heilige Communie. De communicantjes en hun ouders komen echter niet naar de gezinsmissen die daaraan voorafgaand worden georganiseerd. Ook de rest van het jaar schitteren ze door afwezigheid in de kerk, tot ergernis van de reeds genoemde Krewinkel. Volgens hem vervult de kerk in dit licht nog slechts een 'ceremoniële functie', die niet om 'de inhoud' draait, maar slechts om de 'rites'. Zo simpel is het misschien niet. De kerk hoort voor velen in Sittard nog altijd bij hun leven, al is het niet meer wekelijks, laat staan dagelijks. Sommige tradities worden in ere gehouden, maar zijn inmiddels grondig van betekenis veranderd. Opnames van jonge misdienaars en misdienettes in opleiding laten dat zien. Misdienaar zijn is vandaag de dag niet meer een vorm van geloofs-overtuiging maar een vorm van vrijetijdsbesteding, zoals een lidmaatschap van de Scouting dat eveneens is. En zo kijken de betrokken jongeren en hun ouders er letterlijk tegenaan. Krijgen de jongeren het te druk, dan behoort de hulp in de kerkdienst tot 'een van de eerste clubjes' die aan de kant worden geschoven, aldus Krewinkel.

Tegenover de jonge, maar strenge Krewinkel positioneert Heijnen de veel oudere en mildere pastoor Von Pey. Hij was jarenlang missionaris in Nieuw Guinea en vertelt smakelijk over de lokale praktijk van het koppensnellen. Hans Heijnen vraagt hem of Nederland onderhand niet een missionaris nodig heeft. Von Pey vindt van niet, al betreurt hij dat veel mensen hun geloof kwijt lijken te zijn. In deze scène contrasteert Heijnen niet alleen Von Pey met Krewinkel, maar ook de geestelijke armoede van rijke Nederlanders tegenover de materiële armoede van inwoners van ontwikkelingslanden.

Op Goede Vrijdag zien we een kleine groep de kruisweg bidden in de Sint-Petruskerk, optornend tegen het aanzwellende geluid van het smartlappenfestival dat in de café's aan de Sittardse Markt plaatsvindt. Dat zou vroeger niet gebeurd zijn, aldus Pfenning, toen Goede Vrijdag mensen nog iets zei als moment van bezinning dat het hoogtij van Pasen inluidt. Respectvol belicht Heijnen de kleine, maar harde kern van overtuigde gelovigen, die met trots en bezieling hun 'katholiek-zijn' uitdragen. In deze mensen – het zijn vooral mannen – is hij voornamelijk geïnteresseerd. Zij maken 'de show, het theater', zij blijven 'de kar nog trekken'. Desgevraagd geeft Heijnen toe dat de vrouwen in Sittard, zoals elders in de katholieke kerk, de steunpilaren zijn. Maar daar valt verder niet zoveel over te zeggen. Meer is daarentegen te vertellen over de carmelites Elvira Maria: een bekeerlinge, 38 jaar oud, afkomstig uit een niet-godsdienstig milieu en opgegroeid in Gouda. Zij is ingetreden in een behoorlijk vergrijsde zustersgemeenschap op de Kollenberg en het werven van nieuwe roepingen behoort tot haar taken. We zien haar een groepje van vier jonge vrouwen, onder wie enkelen afkomstig van de Nederlandse Antillen, aanmoedigen om zich over te geven aan hun liefde voor Jezus. De vrouwen aarzelen, zijn onzeker en Elvira Maria houdt hen voor dat ze niet hoeven te

wachten op een e-mail van Hem, want die komt er niet. Ook voor haar was dat niet het geval. Geleidelijk is ze naar haar roeping toegegroeid en we zien in de documentaire hoe ze haar tweede tijdelijke professie doet. We zien haar tevens autorijden, met in de linkerhand een rozenkrans - 'handsfree' bidden is er niet bij.

Elvira Maria en de andere kernleden van de lokale kerk keren terug in de jaarlijkse Sint-Rosaprocessie. Terwijl zij zich in processie door de straten van Sittard begeven naar de Sint-Rosakapel op de Kollenberg en daar bidden, zoomt Heijnen tussen hen door in op de terrasjes, waar mensen keuvelen, drinken en het hele schouwspel gadeslaan. De vraag is gerechtvaardigd of het Sittard dat in deze documentaire wordt getoond, representatief is voor Zuid-Limburg, ooit een nagenoeg homogeen katholieke regio.²⁰ Heijnen laat zich daar zijdelings over uit. Hij houdt het erop dat de samenvoeging van de gemeenten Sittard en Geleen de secularisering van Sittard een flinke impuls heeft gegeven. Geleen kent 'meer import, net zoals als Heerlen, dus niet zo'n traditioneel Limburgs dorp waar men hecht aan religieuze tradities'.

Momentopnames van de Sint-Rosaprocessie.

Links: een foto uit 1925

(J. Wilms/Stadsarchief Sittard-Geleen).

Boven: een foto uit 2003

(P. Boselie/Stadsarchief Sittard-Geleen).

BESLUIT

Inmiddels is de Sint-Rosaprocessie al lang geen lokaal fenomeen meer, maar is zij uitgegroeid tot een 'mega reli-event'. Dit mega-karakter dankt zij vooral aan het contrast met de relatief lege kerken, ook in Sittard. Deelnemers komen uit heel Nederland en uit zelfs uit de buurlanden Duitsland en België. Heijnen brengt niet in beeld wie deze processie nu aantrekt en waarom. Hij concentreert zich op de 'harde kern', de 'trekkers' of de 'dragers' die deze processie levend houden en die de kaders scheppen voor de schaal van de processie die media-aandacht genereert. De toewijding van die dragers is veelzeggend, maar de verschillen tussen de generaties zijn dat evenzeer. De geëngageerde acoliet Pfenning en pastoor Von Pey lijken

een grotere distantie tot de kerk als instituut te bewaren dan kapelaan Krewinkel of zuster Elvira Maria. Tegenover hun relativering plaatsen zij de onwrikbare keuze, voor God, geloof én kerk. Waar Pfenning en Von Pey (die zeer liefdevol spreekt over zijn kazuifels) trouw zijn aan de oude vormentaal en symboliek, verkennen Krewinkel en Elvira Maria hoe zij deze taal kunnen actualiseren om anderen, met name jongeren, tot een even compromisloze keuze te animeren als zij zelf hebben gemaakt. Dat dit een haast onmogelijke opgave is in een samenleving die zichzelf in de kern steeds minder als christelijk verstaat, brengt Heijns documentaire scherp in beeld.

NOTEN

1. Deze bijdrage is eerder gepubliceerd in: *Ex Tempore - Verleden Tijdschrift* 26 (2007) 85-96. Vanwege de beperkte reikwijdte van dit periodiek en het belang van deze publicatie voor onze streek heeft de redactie van het Historisch Jaarboek voor het Land van Zwentibold besloten om het artikel in dit jaarboek op te nemen.
2. Vgl. K. Ribbens, *Een eigentijds verleden. Alledaagse historische cultuur in Nederland, 1945-2000* (Hilversum 2002) 85.
3. Zie hiervoor de weblog van een Sittardenaar, 28-08-2006, in te zien via: www.oetsitterd.nl. Vgl. ook de uitzending 'Tradities in ere houden' van de programmareeks 'Ziel en Zaligheid': http://www.katholiek Nederland.nl/ziel_zaligheid/archief/2007. Bezoekdatum websites: 08-04-2007.
4. De documentaire is via het internet nog steeds te zien. Zie hiervoor: <http://www.vpro.nl/programma/dokwerk/afleveringen/26339205/>. Vgl. ook de uitzending 'Tradities in ere houden'. Bezoekdatum websites: 08-04-2007.
5. De bandopname van dit interview berust onder de naam 'Week van de Geschiedenis 2006' in de archieven van het Katholiek Documentatie Centrum (KDC) te Nijmegen. Waar in dit artikel citaten worden gebruikt, zijn deze soms omwille van de leesbaarheid bewerkt, zonder dat dit van invloed is op de toon en de betekenis ervan.
6. Gerard Dekker, Joep de Hart en Jan Peters, *God in Nederland 1966-1996* (Amsterdam 1997).
7. Joep de Hart, Gerard Dekker en Ton Bernts, *God in Nederland 1996-2006* (Kampen 2007) 16.
8. Zie tevens Gerard Dekker, 'Hij keert echt niet terug in Nederland', *Trouw* 07-04-2007, *Letter en Geest* 2-3.
9. De Hart e.a., *God in Nederland*, 14.
10. http://www.ru.nl/kaski/kerkelijke/statistiek_van_de_r/. Bezoekdatum website: 08-04-2007.
11. Adrianus Simonis, 'De God van Nederland is bezorgd', *Trouw* 18-12-2006, *De Verdieping*, 6-7.
12. Lieke Nieber, 'Geloof uit het verdomhoekje', *NRC Handelsblad* 08-08-2006.
13. De Hart e.a., *God in Nederland*, 48-49.
14. Hugh McLeod and Werner Ustorf (red.), *The decline of Christendom in Western Europe, 1750-2000* (Cambridge 2003).
15. Peter Jan Margry en Charles Caspers (red.), *Bedevoertplaatsen in Nederland* (4 dln., Hilversum 1997-2004); www.meertens.knaw.nl/bol/. Bezoekdatum website: 08-04-2007. Voor de jongste toevoeging: Alexandra Klaus, 'Tilligte heeft Nederlands jongste pelgrimsoord', *Trouw* 10-03-2007, *De Verdieping*, 10-11.
16. Tenzij anders vermeld, leunt de onderstaande beschrijving op de bijdrage van Jo Kreukels over de Sittardse Sint-Rosaverering in: Peter Jan Margry e.a. (red.), *Bedevoertplaatsen in Nederland*, dl. 3: *Limburg* (Amsterdam en Hilversum 2000) 890-900.
17. Voor het belang van de Sittardse dominicanengemeenschap tot 1797 zie: E.G. Bary, 'De dominicanen en Sittard na de opheffing van het convent in 1797', in: *Historisch Jaarboek voor het Land van Zwentibold* 22 (2001) 91-105.
18. In 1668 werd Rosa van Lima zalig verklaard en in 1671 volgde haar heiligverklaring.
19. Vgl. het artikel 'Politiek Sittard wil Sint-Rosafestival terug', *Limburgs Dagblad* 30-07-2006.
20. Vgl. J. Peters, 'Religie in meervoud. De drie grote confessies', in: O. Schreuder e.a. (red.), *Religie in de Nederlandse samenleving* (Baarn 1990) 42-65, aldaar: 55-65.